

Edukacja w służbie reżimu. Ideologizacja i militaryzacja szkolnictwa na Białorusi

Kamil Kłysiński, Piotr Żochowski

Wraz z nasileniem od sierpnia 2020 r. polityki represji wobec społeczeństwa reżim białoruski za jedno z priorytetów polityki wewnętrznej uznał radykalną przebudowę systemu edukacji oraz zaostrzenie kontroli nad szkolnictwem. Szczególnej presji poddano prywatne placówki postrzegane przez władze jako ośrodki antypaństwowego fermentu. Na podstawie przyjętych w 2022 r. przepisów wprowadzono obowiązek uzyskania licencji na działalność edukacyjną, co doprowadziło do znaczącej redukcji prywatnego szkolnictwa. Rozpoczęto również gruntowną rewizję programów nauczania, zwłaszcza w zakresie historii i literatury, w celu wykorzenia lub zmarginalizowania zagadnień podkreślających europejską tożsamość Białorusi. W rezultacie treści przekazywane uczniom stały się w dużej mierze jednakowe z obowiązującymi w rosyjskiej narracji. Podobne ujednolicenie ma miejsce w całej białoruskiej polityce pamięci.

Od 2022 r. władze prowadzą też pod kuratelą armii i MSW intensywny program edukacji wojskowo-patriotycznej w szkołach podstawowych i średnich. Reżim Alaksandra Łukaszenki nasila indoktrynację dzieci i młodzieży, zachęcając do podjęcia służby w wojsku lub organach bezpieczeństwa. Wprowadzane zmiany mają charakter kompleksowy. Powielają rozwiązania przyjęte w Rosji i mają służyć uniformizacji młodego pokolenia Białorusinów w duchu posłuszeństwa i wierności reżimowi oraz bliskości z Rosją, a zarazem nieufności wobec wartości demokratycznych.

Nowe ramy prawne dla szkolnictwa od 2022 roku

1 września 2022 r. weszła w życie nowelizacja ustawy oświatowej, kompleksowo regulująca zasady działania i organizację białoruskiego systemu edukacyjnego. Przygotowywana od kilku lat nowela posłużyła za bazę prawną do konkretnych rozwiązań, bezpośrednio wzmacniających kontrolę państwa nad szkolnictwem. Najważniejszym instrumentem wprzęgnięcia oświaty w politykę reżimu stał się obowiązek uzyskania państwowej licencji na prowadzenie działalności edukacyjnej, wprowadzony ustawą „O licencjonowaniu”, podpisaną przez Łukaszenkę 14 października 2022 r. Zgodnie z nią wszystkie zarejestrowane placówki musiały do końca ub.r. poddać się weryfikacji, zarówno pod kątem posiadanej infrastruktury, jak i realizacji programów nauczania. Jednocześnie Ministerstwo Edukacji w oficjalnym stanowisku wyraźnie dało do zrozumienia, że celem obostrzeń jest wyeliminowanie tych instytucji, które nie są w stanie zagwarantować właściwego profilu ideologicznego



w kształceniu¹. Wykładnia ta odzwierciedlała motywy Łukaszenki, który w połowie września 2022 r. zażądał zamknięcia „anty państwowych” szkół prywatnych, co niemal natychmiast poskutkowało zawieszeniem ich działalności². W rezultacie niepubliczne szkoły w większości nie przeszły procedury, a licencję do końca roku uzyskały jedynie nieliczne aplikujące podmioty. W Mińsku, gdzie działa większość tego typu placówek (łącznie w kraju jest ich 35), z 12 zgłoszonych do weryfikacji licencję otrzymały zaledwie trzy podmioty³.

Z początkiem roku szkolnego 2022/2023 wszedł w życie „Państwowy standard szkolny” – kompleksowy zbiór zasad, obligatoryjny dla wszystkich białoruskich szkół. Dokument szczegółowo reguluje m.in. prawa i obowiązki uczniów i nauczycieli oraz tryb przechodzenia na obligatoryjne mundurki w szkołach podstawowych i średnich w roku szkolnym 2023/2024. W komentarzu Ministerstwo Edukacji jako pierwszy cel wprowadzenia tych przepisów wymieniło poprawę dyscypliny i porządku w placówkach⁴. W oparciu o nowe regulacje dojdzie też najprawdopodobniej do zwiększenia (i tak już daleko posuniętych) ograniczeń w dostępie rodziców do szkół (np. możliwości rozmowy z nauczycielem lub wychowawcą). W rezultacie obywatele zainteresowani sytuacją w placówkach, w których kształcą się ich dzieci, nie będą mieli żadnego wpływu na sposób realizacji programu nauczania, również w sferze ideologicznej indoktrynacji uczniów⁵.

» Edukacja wojskowo-patriotyczna stała się częścią systemu bezpieczeństwa państwa, otwarcie afirmującego rozwiązania znane z czasów ZSRR.

Wprowadzone zmiany prawne miały na celu także militaryzację systemu oświaty. 29 grudnia 2021 r. Rada Ministrów zatwierdziła program edukacji patriotycznej obywateli Białorusi na lata 2022–2025⁶. W celu zapewnienia koordynacji tego przedsięwzięcia powołano Międzyresortową Radę ds. Edukacji Patriotycznej, w której skład weszły 52 osoby reprezentujące organy państwowe i aparat propagandowy. W realizacji programu biorą udział m.in. minister obrony Wiktar Chrenin, szef KGB Iwan Tertel, znany z brutalności wiceminister spraw wewnętrznych Mikołaj Karpienkou czy jeden z głównych propagandystów reżimu Alaksandr Szpakouski. Według twórców programu jego wdrożenie „wynika z wyzwań geopolitycznych, konieczności szybkiego wzmocnienia suwerenności państwowej i bezpieczeństwa narodowego Republiki Białorusi poprzez konsolidację społeczeństwa i zapewnienie jedności narodowej”. Wskazano, że od 2020 r. Białoruś „przekształciła się w arenę geopolitycznej konfrontacji między głównymi światowymi graczami politycznymi, stając się obiektem presji informacyjnej, politycznej i gospodarczej ze strony państw zachodnich”.

Ponadto 4 maja 2022 r. Łukaszenka podpisał dekret „O rozwoju klubów wojskowo-patriotycznych”⁷. Na jego mocy zobowiązano resort spraw wewnętrznych do realizacji w jednostkach wojskowych programu edukacyjnego o profilu wojskowo-patriotycznym. W tym celu w jednostkach wojsk wewnętrznych MSW organizowany jest cykl zajęć pozaszkolnych dla młodzieży. Podobna forma edukacji ma być prowadzona również w jednostkach Sił Zbrojnych, organów bezpieczeństwa (KGB) czy Ministerstwa ds. Sytuacji Nadzwyczajnych.

¹ В Минобразования рассказали об изменениях в лицензировании образовательной деятельности, *Belta*, 19.10.2022, belta.by.

² Мингорисполком: все частные школы приостановили работу. Но оказалось, что есть исключения — гимназия, где учился Николай Лукашенко, *Зеркало*, 4.10.2022, zerkalo.io.

³ В Минске остались только три частные школы, которым выдали лицензию, *Зеркало*, 14.04.2023, zerkalo.io.

⁴ Государственный школьный стандарт для всех участников образовательного процесса, Министерство образования Республики Беларусь, 23.09.2022, edu.gov.by.

⁵ «Они копируют советскую систему и где-то креативят сами». Эксперты – об основных проблемам белорусского образования, *Белсат*, 1.12.2022, belsat.eu.

⁶ О Программе патриотического воспитания населения Республики Беларусь на 2022–2025 годы, Постановление Совета Министров Республики Беларусь, 29.12.2021, pravo.by.

⁷ О развитии военно-патриотических клубов, Указ Президента Республики Беларусь, 4.05.2022, pravo.by.

Zmiana narracji w programie kształcenia

Zmiany prawne pociągnęły za sobą działania praktyczne, m.in. w postaci dalszej modyfikacji treści podręczników szkolnych, do których przeszczepiono szereg elementów z rosyjskiej narracji historycznej. Przykładowo w opisie wielkiej wojny ojczyźnianej rozwinięto wątek współpracy Białorusinów z niemieckimi władzami okupacyjnymi, eksponując używaną przez kolaborantów symbolikę biało-czerwono-białą. Towarzyszy temu niezmiennie, wyraźnie widoczna w obecnej polityce historycznej, retoryka dyskredytacji flagi narodowej używanej przez oponentów Łukaszenki poprzez prezentowanie jej jako symbolu „faszystowskiego”.

Ministerstwo Edukacji zapowiada zarazem zwiększenie w najbliższym czasie liczby godzin lekcyjnych poświęconych okresowi II wojny światowej. Zapewne zo-

” Reżimowi propagandyści domagają się rewizji podręczników, wskazując na zbyt „pozytywny” wizerunek Konstantego Kalinowskiego, jednego z przywódców powstania styczniowego.

stanie to wykorzystane do wzmocnienia przekazu o zwycięstwie ZSRR nad III Rzeszą oraz eksponowania, stosowanych już przez reżim, porównań ówczesnej postawy z „odpornością” współczesnej Białorusi na presję ze strony Zachodu⁸. Ponadto, we współpracy z Prokuraturą Generalną, uruchomiono cykl zajęć dla uczniów w wieku od 14 do 16 lat na temat „Zagłady narodu białoruskiego”. Oparte są one na zebranych w ostatnich latach przez śledczych materiałach o zbrodniach na Białorusinach dokonanych w czasie II wojny światowej przez niemieckich okupantów, a także polskich partyzantów, oraz – już po zakończeniu działań wojennych – przez polskie antykomunistyczne podziemie niepodległościowe⁹.

Z programów nauczania wykreśla się również treści o postaciach niewygodnych dla reżimu. Przykładowo z wydanego w 2021 r. podręcznika do historii dla klasy jedenastej (ostatniej w szkole średniej), obejmującego okres XIX i XX wieku, oraz z programu nauczania literatury usunięto informacje o białoruskiej noblistce, pisarce Swiatłanie Aleksijewicz, która w 2020 r. aktywnie poparła protesty i weszła w skład opozycyjnej rady koordynacyjnej do spraw pokojowego przekazania władzy. Pomija się też postać Stanisława Szuszkiewicza (zmarł w 2022 r.), sygnatariusza porozumień białowieskich z 1991 r. o rozwiązaniu ZSRR oraz pierwszego przewodniczącego Rady Najwyższej w niepodległej Białorusi. Szuszkiewicz od lat dziewięćdziesiątych był konsekwentnym krytykiem Łukaszenki i również poparł demonstracje po wyborach w 2020 r.¹⁰

Reżimowi propagandyści domagają się dalszej rewizji podręczników (szczególnie tych wydanych jeszcze przed 2020 r.), wskazując m.in. na wciąż zbyt „pozytywne” ujęcie np. działalności Konstantego Kalinowskiego, jednego z przywódców powstania styczniowego¹¹. Pada postulat, aby – w ślad za rosyjską narracją – wyeksponować wyłącznie „polski” charakter powstania i jednocześnie pokazać rzekome zbrodnie Kalinowskiego na tej części białoruskiej ludności, która była sceptyczna wobec walki z caratem. Lojalni wobec reżimu publicyści nie ukrywają przy tym, że celem jest zwalczenie popularności tej postaci wśród części młodzieży. Pojawia się również propozycja zmiany sposobu opisywania fali stalinowskich aresztowań i represji z lat trzydziestych, tak aby nie wzbudzać wśród

⁸ Т. Неведомская, *Почему в белорусской школе будет еще больше ВОВ*, Deutsche Welle, 11.05.2022, dw.com; *БЧБ-флаг и лозунг «Жыве Беларусь»*. Что о них написано в новом учебнике по истории Беларуси, Зеркало, 10.09.2021, zerkalo.io.

⁹ *С 1 сентября в школах и вузах появится новый факультатив. На нем расскажут про геноцид белорусского народа*, Зеркало, 20.06.2022, zerkalo.io.

¹⁰ *Из учебника по истории Беларуси для 11-х классов убрали упоминание писательницы Светланы Алексиевич*, Настоящее Время, 13.09.2022, currenttime.tv.

¹¹ We wspomnianym podręczniku dla klasy jedenastej Kalinowski jest już przedstawiony bardzo marginalnie – jako „radikalny” działacz polityczny i dowódca, pozbawiony większego wpływu na przebieg powstania. Natomiast wciąż obowiązujące podręczniki wydane jeszcze przed 2020 r. prezentują tę postać w pozytywnym kontekście. Zob. *История Беларуси. XIX — начало XXI в. 11 класс* oraz *История Беларуси, конец XVIII — начало XX в. 8 класс*, za: scribd.com.

uczniów współczucia dla ówczesnych i obecnych więźniów politycznych¹². Wydaje się, że tego typu postulaty wyznaczają kierunek reform na przyszłość – od 2022 r. Ministerstwo Edukacji jest zobowiązane do konsultowania nowych programów nauczania z aż ośmioma instytucjami państwowymi, z których sześć należy do sektora siłowego (MSW, Komitet Śledczy, Komitet Ekspertyz Sądowych, Ministerstwo Obrony, Ministerstwo ds. Sytuacji Nadzwyczajnych oraz Państwowy Komitet Pograniczny)¹³.

Warto przy tym zwrócić uwagę, że postępujące dostosowywanie białoruskich programów nauczania do rosyjskiej (a chwilami wręcz radzieckiej) narracji historycznej

idzie w parze z kontynuacją wieloletniego trendu rugowania języka białoruskiego ze szkolnictwa. Zgodnie z oficjalnymi danymi w roku szkolnym 2020/2021 jedynie 10,2% uczniów szkół podstawowych i średnich uczyło się po białorusku, podczas gdy pięć lat wcześniej ich liczba stanowiła 13,1% ogółu kształcących się. Należy przy tym zaznaczyć, że szkolnictwo zawodowe oraz wyższe jest już całkowicie rosyjskojęzyczne¹⁴.

» Po ustanowieniu roku 2023 „rokiem pokoju i twórczości” w szkołach uruchomiono cykl zajęć propagujących rodzimy model polityczno-społeczny oraz osiągnięcia gospodarcze reżimu.

Indoktrynacja polityczna

W roku szkolnym 2022/2023 doszło do wyraźnego wzmożenia działań mających na celu polityczną indoktrynację młodzieży. Po ustanowieniu dekretem przez Łukaszenkę roku 2023 „rokiem pokoju i twórczości” w szkołach wszystkich typów uruchomiono od stycznia cykl zajęć propagujących rodzimy model polityczno-społeczny, osiągnięcia naukowe, kulturalne i gospodarcze reżimu, a także odpowiednio dobrane wątki z historii¹⁵. Celem jest umocnienie postawy patriotycznej młodzieży, czyli de facto jej lojalności wobec władz. Jednocześnie w całym kraju przy poszczególnych szkołach otwierane są izby pamięci poświęcone odpowiednio wypreparowanej historii białoruskiej państwowości, odwołującej się głównie do epoki radzieckiej, gdy w ramach ZSRR istniała białoruska republika związkowa. Docelowo, zgodnie z zaleceniem ministra edukacji, takie ekspozycje powinny pojawić się w każdej placówce, przy czym z dostępnych informacji wynika, że w tych, które już przygotowano, dominuje antyzachodnia i zarazem prorosyjska narracja historyczna.

Inną próbę ideologicznego oddziaływania, tym razem na studentów, stanowi zainaugurowany 30 stycznia projekt edukacyjno-informacyjny „Rozmowa zaliczeniowa” obejmujący serię spotkań na uczelniach wyższych z udziałem proreżimowych propagandzistów, takich jak: Alaksandr Szpakouski, Wadzim Hihin, Alaksiej Audonin, Alaksiej Dziermant czy Andrej Mukawozczyk. Wśród tematów „dyskusji” znajdują się takie kwestie jak sytuacja w krajach ościennych, presja sankcyjna ze strony Zachodu, bezpieczeństwo Białorusi oraz osiągnięcia władz w polityce społeczno-gospodarczej¹⁶.

Militaryzacja nauczania

W przyjętym programie edukacji wojskowo-patriotycznej dla dzieci i młodzieży reżim wskazał jej główne cele. Ma ona służyć wzmocnieniu prestiżu służby w Siłach Zbrojnych RB oraz w organach ścigania. Zadaniem reformy w tym obszarze jest także przygotowanie systemu oświaty do realizacji działań na rzecz wspierania bezpieczeństwa i obrony kraju. W tym celu wprowadzono instytucję patronatu jednostek

¹² Ю. Терех, *Какую историю навязывают нашим детям*, Беларусь Сегодня, 1.09.2021, sb.by.

¹³ *Минобразования утвердило учебные планы для школ. Основные изменения — в часах на изучение языков*, Зеркало, 2.06.2022, zerkalo.io.

¹⁴ *Учат ли по-белорусски в белорусскоязычных школах?*, Белсат, 7.09.2021, belsat.eu.

¹⁵ *Год мира и созидания, Нацыянальны адукацыйны партал*, 4.01.2023, adu.by; *Уроки мира и созидания прошли в средней школе № 16 и № 21, Наш край*, 5.02.2023, nashkraj.by.

¹⁶ *Информационно-просветительский проект для молодежи «Зачетный разговор» стартует в Беларуси*, Белта, 30.01.2023, belta.by.

wojskowych i organów bezpieczeństwa nad placówkami oświatowymi (obejmuje ona m.in. organizowanie imprez „patriotycznych” i szkoleń o charakterze wojskowym oraz doradztwo zawodowe).

31 marca Łukaszenka wezwał do zintensyfikowania działań w sferze oświatowej, podkreślając, że konieczna jest selekcja osób zajmujących się kształceniem młodzi

» **W wymiarze inżynierii społecznej edukacja wojskowo-patriotyczna wdrażana we współczesnych „szkołach janczarów” ma służyć wyszkoleniu przyszłych kadr dla wojska i innych organów siłowych.**

(„tylko patriota może wychować patriotę”). Wiosną kierujący pracami Międzyresortowej Rady ds. Edukacji Patriotycznej zastępca szefa Administracji Prezydenta Igor Łucki przyznał, że kluczową rolę w wychowaniu patriotycznym odgrywają resort obrony i organy ścigania, a także oddziały „pospolitego ruszenia” – ochotniczej formacji tworzonej na poziomie gminnym. Wskazał, że w placówkach oświatowych pojawili się pedagodzy do spraw edukacji wojskowo-patriotycznej, a w szkołach średnich wprowadzono nowy przedmiot – przygotowanie przedpoborowe i medyczne. Przedsięwzięciom tym towarzyszy kampania informacyjna mająca na celu utrwalenie w świadomości społecznej „prawdy historycznej i pamięci o bohaterskiej przeszłości narodu białoruskiego oraz wierności obowiązkowi obrony Ojczyzny”¹⁷.

Edukacja wojskowo-patriotyczna stała się częścią systemu bezpieczeństwa państwa. Jej rozwój jest nadzorowany nie tylko przez organ międzyresortowy, lecz także przez sekretarza Rady Bezpieczeństwa Alaksandra Walfowicza, otwarcie afirmującego rozwiązanie znane z czasów ZSRR. Na spotkaniu z rektorami wyższych uczelni, które odbyło się w Mińsku w kwietniu br., zaproponował on powrót do sowieckiej praktyki – poboru studentów do wojska i ich jednorocznej służby jeszcze przed zakończeniem studiów¹⁸.

Decyzja Łukaszenki o intensyfikacji działania dziecięcych i młodzieżowych klubów wychowania wojskowo-patriotycznego spowodowała, że już pod koniec wiosny 2022 r. przystąpiono do organizowania dla 18 tys. uczniów w wieku od 7 do 14 lat ponad 60 specjalnych obozów letnich pod nadzorem wojska i resortu spraw wewnętrznych¹⁹. Przedsięwzięcie odbywa się w formule osławiających młodzież z warunkami służby wojskowej „obozów przetrwania”, na których prowadzona jest także indoktrynacja ideologiczna²⁰, i będzie kontynuowane w kolejnych latach. Zarazem przez cały rok działają kluby dla dzieci i młodzieży na terenie jednostek wojskowych, placówek Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Państwowego Komitetu Pogranicznego. Jeden z nich – pod nazwą „Ryś”, skupiający około setki dzieci – powstał w jednostce wojsk wewnętrznych nr 3214, której żołnierze brutalnie tłumili antyreżimowe demonstracje w 2020 r.

Program nauczania, oprócz indoktrynacji historycznej, obejmuje m.in. szkolenie z posługiwania się bronią. Inną formę militaryzacji oświaty przedstawił Łukaszence w listopadzie 2022 r. szef MSW Iwan Kubrakou. Podkreślił, że objęcie kuratelą przez ten resort części klubów patriotycznych pozwala już w wieku dziewięciu lat rozpocząć edukację wiążącą dzieci ze strukturami wojska czy organów bezpieczeństwa. Po ukończeniu szkoły podstawowej będą one kierowane do liceum MSW w Mińsku. Zapowiedział, że w 2024 r. kolejna resortowa szkoła średnia powstanie w Mohylewie. Łukaszenka uznał działania MSW w sferze edukacji za niewystarczające i zobowiązał Kubrakou do utworzenia takich liceów we wszystkich obwodach kraju²¹.

¹⁷ Луцкий: в патриотической работе не должно быть случайных людей, Белта, 19.04.2023, belta.by.

¹⁸ Вольфович: сегодня по всему миру идет борьба за молодые умы, Белта, 10.04.2023, belta.by.

¹⁹ Около 60 детских спортивно-патриотических лагерей будут работать летом, Белта, 18.05.2022, belta.by.

²⁰ Милитаризация детей в Беларуси и подготовка детей к участию в военных действиях на стороне России, Наш Дом, 5.09.2022, nash-dom.info.

²¹ Лицеи МВД хотят открыть во всех областях Беларуси, Зеркало, 14.11.2022, zerkalo.io.

W stronę edukacji totalitarnej?

Obserwowane zmiany w białoruskim systemie kształcenia należy rozpatrywać w kontekście ewolucji całego modelu państwowego, jaka dokonuje się od niemal trzech lat. Eskalacja represji wobec oponentów reżimu, jak również zwykłych, niezaangażowanych na co dzień w politykę obywateli, rosnąca ingerencja państwa w gospodarkę oraz konfrontacyjna względem Zachodu polityka zagraniczna sprawiają, że Białoruś z państwa autorytarnego przekształca się w co najmniej półtotalitarne. Sytuacja ta przekłada się na szkolnictwo, które już nie tyle ma uczyć, ile kształtować obywatela w pełni posłusznego władzy i nieufnego wobec Zachodu, przekonanego o słuszności polityki rządzących, utożsamianej zgodnie z narracją propagandy z bezpośrednim zagrożeniem dla państwowości.

Reżim przywiązuje dużą wagę do militaryzacji edukacji w obliczu rzekomego niebezpieczeństwa grożącego ze strony NATO. W zamyśle władz pozwoli to na budowę lojalnego wobec nich zaplecza społecznego o antyzachodniej orientacji. W wymiarze inżynierii społecznej edukacja wojskowo-patriotyczna wdrażana we współczesnych „szkołach janczarów” ma służyć wyszkoleniu przyszłych kadr dla wojska i innych organów siłowych. Warto przy tym zauważyć, że oparcie programu kształcenia na wpajaniu wrogości do państw zachodnich wpisuje się w rosyjską wizję konfrontacji z Zachodem, udzielone zaś przez Białoruś wsparcie dla rosyjskiej agresji na Ukrainę jedynie pogłębiło „militaryzację” systemu edukacyjnego.

W tym kontekście należy podkreślić wzmocnienie narracji rosyjskiej w nauczaniu – szczególnie historii oraz literatury. Jest to efektem rosnącej dominacji Rosji, która dąży de facto do pełnego podporządkowania Białorusi w ramach Państwa Związkowego. W rezultacie tamtejsze szkolnictwo staje się nie tylko coraz bardziej zmilitaryzowane i zideologizowane, lecz także w coraz większym stopniu nasyczone rosyjską narracją, co paradoksalnie – wbrew postulatam reżimu – osłabia suwerenność Białorusi.